

УДК 316.4 37.06+130.2

К. І. Алексєєва
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Нерівність людей є чи не найдавнішою характеристикою їхнього співжиття. Вона з'являється разом із мовою, етосом як поведінковою звичаєвістю, примітивними формами мистецтва та первісними релігійними уявленнями. Антропологія виявила нерівність у всіх «дописьменних» спільнотах. Статус членів цих спільнот визначався за такими ціннісними критеріями: краса, сміливість, доступ до сакральних релігійних знань, добробут як можливість приймати в себе більше гостей, воєнна звитяга тощо. У примітивних суспільствах «вищість» свого становища демонстрували через різні позначки на тілі, у розвиненіших для цього слугували прикраси й особливо одяг. Але незмінним і до сьогодні залишилося те, що до людей, які володіють цінними й рідкісними якостями, ставляться з більшою повагою, ніж до тих, хто такими якостями не володіє [1]. Невизначеними залишаються смислові конотації та генеалогія цієї «поваги», що може базуватися на традиційній моралі, запопадливості, емпатії або соціальній нормі. Проте безсумнівим є те, що вже на мікрорівні очевидним логічним наслідком цих асиметричних міжособистісних взаємин постає соціальне розшарування.

Аналітика соціальної нерівності є хрестоматійною темою класичних соціологічних досліджень. Разом із тим останні дослідження показують щоразу нову оптику, конкретизацію в флексибільність цього неунічного явища співіснування. Вирішальний вплив соціальної нерівності на культурно-цивілізаційні процеси досліджували такі відомі світові науковці, як М. Шелер, Ф. Тьоніс, Дж. Роулз, Д. Мосс, Ф. Гайєк, П. Сорокін, А. Шюц, Т. Лукман та ін. Серед українських дослідників, які вивчали означену проблему, варто назвати О. Балакїреву, А. Гвелесіані, Г. Литвина, М. Соколика, С. Черенько, М. Зотову, котрі приділили особливу увагу соціально-економічній нерівності.

Соціально-філософські аспекти нерівності аналізуються в теоретичних розвідках З. Самчука, Д. Костянтинівського, М. Михальченка, М. Лукашевича, І. Танчина, А. Лоя, М. Бойченка, а також у низці колективних монографій, зокрема у праці «Нерівність в Україні: масштаби та можливість впливу» за редакцією Е. Лібанової. У більшості випадків осмислення соціальної нерівності страждає на деяку побічну абстрактність, а її критеріями є такі: вплив як можливість утиску свободи інших, забезпечений високим рангом соціального статусу, і, зрештою, доступ до певних матеріальних гараздів.

У зв'язку з ригідністю поглядів щодо соціальної нерівності, необхідно з'ясувати її генезу в контексті мінливості актуальних соціальних процесів у глобалізованому світі, зокрема в освітніх інституціях. Реалізація окресленої мети передбачає конкретизацію двох головних завдань:

- виявити універсальний зміст поняття нерівності від початку людської соціалізації й заразом фіктивний статус поняття соціальної рівності;

- проблематизувати однозначність розуміння інтелекту як критерію соціальної нерівності в освітньому процесі.

Зародження соціальної нерівності в структурі життєвіту ми можемо безпосередньо спостерігати в польових умовах. Заради цього можна знехтувати методом історичної ретроспективи. Досить поспостерігати принаймні за двома малюками, які ледь почали ходити й ділять між собою яку-небудь іграшку. У результаті іграшка опиниться в руках одного з них, ставши інструментом панування й маніпуляції над іншим малюком і символом авторитету серед решти дітлахів, правда до тих пір, поки в когось не з'явиться новий цікавіший гаджет. Тоді нерівність у цій мікроспільноті зазнає зміцнення та переорієнтації ролі «лідера».

Натомість соціальна рівність, що тривалий час була складовою панівної комуністичної ідеології, може існувати лише у формі утопічної фікції. Разом із тим лозунговий зворот «соціальна рівність» поки що не втрачає своєї актуальності серед людей, які не здатні до критичного осмислення поточних подій. На перший план поняття рівності в різних контекстах виступає тоді, коли люди стають об'єктом маніпуляцій через метод чорної риторики – рабулістику. Рабулістичні прийоми впливу за допомогою витонченої аргументації виставляють предмет обговорення (у нашому випадку соціальну рівність) або послідовність чітких-небудь думок (апологетів егалітаризму) у потрібному світлі, що не відповідає дійсності [2, с. 15]. Таку картину, на жаль, досить часто бачимо тоді, коли людей називають народом, електоратом або населенням.

Такими є наші постмодерні реалії, а саме: поняття постмодернізму нашаровує на себе все більше контрверсійних і полісемантичних сенсів. Постмодерн радикалізує те, з чим людина стикалася повсякчас у своєму існуванні: «Дійсність не гомогенна, а гетерогенна, не гармонійна, а драматична, не єдина, а різноманітно структурована. Вона має абсолютно постмодерний дизайн» [3, с. 164]. Ми ж на рівні повсякденного життєвіту спостерігаємо, що соціальна нерівність як структурний елемент постмодерного соціуму є відправним пунктом нашого буття-у-світі. Відкритим лишається питання щодо критеріїв цієї нерівності, адже серед соціологів існують розбіжності в цьому питанні: абсолютизують або владу, або престиж, або гроші як вихідну передумову формування нерівного доступу до затребуваних благ. Соціальна нерівність у сучасному суспільстві є водночас передумовою, фактичною й логічним результатом глобальних процесів, тобто ми засвідчуємо поглиблення нерівності на всіх рівнях із ще більшою варіативністю її критеріїв. Одним із них є інтелектуальний, що передбачає аналіз сучасної освіти в глобалізованому просторі як сутнісний критерій соціальної нерівності.

Останню третину двадцятого сторіччя можна охарактеризувати як глобальну наукову революцію, під час якої народжується нова постнекласична наука та інформаційна цивілізація. Так поступово стираються жорсткі межі між окремими картинами реальності, де відбувається парадимальне щеплення. У самому ж процесі визначення освітніх пріоритетів пізнавальні цілі починають диктувати економічні, соціально-політичні, біологічні чи культурні виклики й контексти. Така ситуація підживлює конкурентну боротьбу на ринку робочих місць, пришвидшує соціальну мобільність і ранжирує соціальні статуси. Тому людина епохи постмодерну перебуває в перманентній гонитві за знаннями і смислами, готова на це витратити свій час і гроші. Підтвердженням цієї думки слугує популярність різноманітних тренінгів і курсів задля підвищення професійної кваліфікації або, навпаки, зміни професійного спрямування. У зв'язку з цим слова «саморозвиток» і «самореалізація» стали трендовими маркерами успіху сучасної людини.

Індивідуальне самоздійснення повертає нас до практичної інтерпретації поняття суб'єкта як «суб'єкта сил і спроможностей» [4, с. 343]. Але саме цей процес суб'єктивації є водночас процесом соціалізації. Адже здатність до керування собою є нормативним способом соціальної поведінки і практики. Це не означає, що одразу після її опанування ми постійно виконуємо її разом з іншими. Таких видів діяльності, як «забити цвяха» чи «прогулюватися», це, вочевидь, не стосується. «Соціальними» практики є в іншому сенсі: завдяки існуванню їхніх іманентних стандартів успішності. Лише соціально, а не індивідуально можна встановити, що

означає практичний успіх. Успішність однієї людини потребує інших як тла своєї успішності, а сам успіх є тоді критерієм соціальної нерівності. Тому навчитися способу практично необхідної дії означає навчитися того, як це роблять інші. Показовою в цьому сенсі є ситуація навчання, коли потрібна інша людина, функція якої полягає в утіленні соціального «вони». Учитель чи викладач виступає як арбітр від імені соціального «вони», стандарти успішності якого ми намагаємося засвоїти, тобто зрозуміти. Неабияку роль у навчальному процесі відіграє процес розуміння, який потрібно відрізнити від отриманого потоку інформації. Якщо наше знання наповнене лише інформацією, воно не матиме жодного стосунку до життя, а буде відстороненою науковою абстракцією. Знати – не означає розуміти. Розуміння ж ніколи не є остаточним та об'єктивним, воно потребує накопичення інтерпретацій і відкриті для уточнення через практичну діяльність.

Утім наша практична розсудливість має також застерігати нас від того, щоб ми не стали «жертвами футурошоку» [5, с. 168], коли людина психологічно не встигає адаптуватися та губиться серед потоку знань, науки, техніки й інформації глобалізованого світу. У цьому зрізі викристалізовується проблема персональної свободи та відповідальності, а також цінність трансгуманізму як необхідної можливості самовизначення без втручання трансцендентних (метафізичних) регуляторів. Недарма витоки трансгуманізму вбачали ще в «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі та у філософії Фрідріха Ніцше, адже вся трансгуманістична традиція була спрямована на людське самовдосконалення, що базується на раціоналістичних принципах. Цю думку підтримують дослідники Олексій Турчин і Михайло Батін, які визначають трансгуманізм у такий спосіб: «Трансгуманізм – матеріалістична філософська течія, що вважає головною метою всіх і кожного розвиток науково-технічного прогресу, спрямованого на підвищення життєздатності людини, радикальне продовження життя, забезпечення необмеженого розвитку можливостей особистості» [6, с. 241]. При цьому може здатися, що трансгуманістична концепція керується гаслами соціального дарвінізму, тобто прагне абсолютизувати єдину мету – прогрес ціною конкурентної боротьби з перемогою добірних особистостей. Трансгуманізм у такий спосіб приймає виклики глобалізованого світу без оперття на мораль подвійних стандартів, позиціонує необмежений горизонт можливостей для самореалізації, адже вся історія людства – це історія збільшення можливостей.

Науковий елітаризм є індикатором належної якості функціонування освітніх інституцій. Розвиток освіти завжди був тісно пов'язаний з ідеалами масової демократії. Зазвичай реформатори цінують освіту за один факт її існування, за можливість, котру вона дає людям для розвитку їхніх задатків, здібностей і розкриття обдарованості. Однак освіту також повсякчас уважали засобом зрівняння можливостей. Як стверджувалося, усебічна освіченість має допомогти зменшити відмінності в рівнях добробуту і влади, забезпечити молодим людям знання, що допоможуть їм посісти гідне місце в суспільстві. Практична реалізація таких ідей наразі може викликати скептичний сумнів. Цим питанням присвячено багато соціологічних досліджень, і їхні результати однозначні: освіта, як правило, не стільки впливає на загальну соціальну нерівність, скільки засвідчує та підтверджує її.

За прикладом доречно звернутися ще до недавнього історичного контексту країни-лідера глобалізованого світу. Законом про права громадян від 1964 року міністр освіти США мав звітувати про нерівність в освіті, спричинену відмінностями етнічного, релігійного чи національного характеру. Директором дослідницької програми було призначено соціолога Джеймса Коулмена. Дж. Коулмен дійшов висновку, що матеріальне забезпечення шкіл відіграло незначну роль в успішності; вирішальним чинником було соціальне походження дитини. За висловом Дж. Коулмена, «нерівності, що їх накладають дітям у родинному, сусідському й товариському оточенні, постійно переслідують їх, щоби пе-

ретворитися на нерівності, з якими вони стикаються в дорослому віці після закінчення школи» [7, с. 326]. Практика стримінгу – поділу учнів на групи різного рівня навчання на основі виявленої однорідності у здібностях чи досягненні – є суперечливим явищем сучасної освіти. Зазвичай стримінг пояснюють тим, що здібні діти засвоюють матеріал швидше та ефективніше в групах одного рівня і що обдаровані учні в змішаних групах орієнтуються на середній рівень. Спираючись на факти, соціологи спромоглися довести сумнівний характер цих припущень. Результати наступних досліджень виявили, що найобдарованіші діти в однорідних за успішністю групах не відрізняються від решти ані більшими знаннями, ані швидкістю засвоєння матеріалу. Водночас процес навчання учнів середнього та нижчого рівня здібностей гальмується стримінгом.

Розбіжності в навчальних показниках, у подальшій професійній кар'єрі та рівнях доходу справді безпосередньо відображають різницю в розумових здібностях. Утім на сьогодні поняття здібностей не всіма розуміється однозначно. Багато років соціологи вели дискусії, чи справді існує єдина здібність людини, яку можна назвати інтелектом, і якщо так, то наскільки він ґрунтується на вроджених задатках і відмінностях. Розумові здібності важко визначити, оскільки це поняття охоплює багато різних, часто непов'язаних якостей. Наприклад, ми можемо припустити, що «адекватною» формою розумових здібностей є спроможність розв'язувати абстрактні математичні задачі. Водночас люди, котрі успішно вирішують такі завдання, іноді виявляють невисокі здібності в інших сферах, скажімо, в історії чи мистецтві. Оскільки це поняття не піддається прийнятному визначенню, деякі психологи запропонували (і багато освітян із цим необачно погодилися) вважати розумовими здібностями просто показник тесту IQ (intelligence quotient, або коефіцієнт розумового розвитку). Незадовільність цього показника цілком очевидна, бо визначення розумових здібностей потребує доказів.

Соціолог Говард Гарднер стверджує, що столітній період досліджень розвіяв поняття розумових здібностей як загальної категорії. Існують тільки «множинні розумові здібності» – практичні, музичні, просторові, математичні тощо. Однодумці Г. Гарднера стверджують, що систематичного зв'язку між показниками IQ та подальшими успіхами в роботі не існує. Дослідники проблеми освіти й нерівності зазначають, що «емоційний інтелект» може мати таке ж важливе значення у визначенні наших життєвих перспектив, як і показник IQ. Емоційний інтелект – це спосіб демонстрації людьми своїх емоцій, здатність до самомотивації, самоконтролю, ентузіазму та наполегливості. Такий вид інтелекту не успадковується, і що більше діти опановують його, то більше шансів вони мають для використання своїх інтелектуальних здібностей. За Д. Гоулменом, найобдарованіші з-поміж нас іноді відзначаються неприборканістю почуттів і некерованістю імпульсів; особи з високими коефіцієнтами IQ можуть виявитися неймовірно бездарними господарями власного життя. Це є однією з причин того, чому показники звичайного інтелекту не надто добре узгоджуються з подальшими успіхами, кращими індикаторами якого виявилися такі риси дітей, як уміння контролювати емоції та добре ладнати з іншими.

Соціальна градація в масовій свідомості має чіткий критерій: освіта потрібна для того, щоб отримати певний соціальний статус через фахову реалізацію. Це означає, що освіта є засобом вирішення прагматичних завдань і в цьому сенсі викристалізовується показник соціальної нерівності, пов'язаною з освітою. Інтелектуальний елітаризм тут є зайвим, він не впливає на динаміку соціальної мобільності, як і загальний рівень IQ. Проте не варто забувати, що універсальність університетської освіти має забезпечити всебічний розвиток особистості з пануванням у навчальному процесі академізму над дидактикою [8, с. 23], критичного мислення над догматизмом і самопрезентації над уніфікацією.

Глобальна криза традиційної освіти, що назрела в 70-х роках минулого сторіччя, породила освітні інноваційні про-

екти, які ще дотепер чекають на свою реалізацію в нашому вітчизняному освітньому просторі. У прийнятій ЮНЕСКО концепції інноваційної освіти стверджується пріоритет розвитку здатності особистості до вирішення й постановки нових завдань. У цьому розумінні інноваційність стає спроможністю і стилем мислення, а не змістом освіти. Факт інформативності освіти як її мети зазнає ціннісного зміщення, адже в інформаційному суспільстві пошук інформації вже не є проблемою, актуальним завданням стає формування мисленнєвої методики учня і студента. Це зумовлює потребу безперервної освіти як наявності можливості вільного вибору форми і змісту здобуття освіти [9, с. 313]. Очевидно, що уніфікована державна система освіти, що декларує соціальну рівність можливостей до її доступу, такого простору вільного вибору не створює.

Масовізація освіти в ХХ сторіччі тісно пов'язувалася з усвідомленими потребами в грамотній, кваліфікованій і дисциплінованій робочій силі. Хоча реформатори розглядали освіту насамперед як засіб зменшення нерівності, її вплив щодо цього дуже обмежений. Сучасна освіта в глобалізованому світі більше сприяє виявленню та поглибленню фактичної соціальної нерівності, аніж змінює чи нівелює її рівень, що пояснюється отриманими висновками цього теоретичного дослідження:

– поняття рівності є пустим поняттям, придатним лише для суспільних маніпуляцій, де люди з дієвих критичних суб'єктів починають сприйматися як об'єкти впливу;

– офіційний навчальний план є тільки частиною загальнішого освітнього процесу, на який впливає багато аспектів навчання, самоосвіти й культурного середовища; контекстуальний навчальний план відіграє вагомий роль в особистісному самоздійсненні;

– щодо вихідного критерію інтелектуального розвитку як маркера нерівності в освіті варто погодитися із соціологом Г. Гоулменом, який обстоював важливість емоційного інтелекту, що означає здатність людей керувати своїми емоціями та знаннями в спілкуванні з іншими;

– отже, буде слушним наголосити на тому, що розширення змістового наповнення поняття інтелекту є вагомим фактором у визначенні й поясненні успіху в професійній діяльності.

Література

1. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер ; пер. с англ. – М. : Феникс, 1998. – 688 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://scepsis.net/library/id_597.html.
2. Бредемайер К. Черная риторика: Власть и магия слова / К. Бредемайер ; пер. с нем. – 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 224 с.
3. Вельш В. Наш постмодерный модерн / В. Вельш ; пер. з нім. – К. : Альтерпрес, 2004. – 328 с.
4. Менке К. Внутрішня природа і соціальна нормативність. Ідея самоздійснення / К. Менке ; пер. з нім. // Культурні цінності Європи. – К. : Дух і Літера, 2014. – С. 321–372.
5. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
6. Турчин А.В. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? / А.В. Турчин, М.А. Батин. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. – 263 с.
7. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; пер. з англ. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
8. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 375 с.
9. Швалб Ю. Поняття суб'єкта учбової діяльності / Ю. Швалб // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії. – К. : Либідь, 2006. – С. 303–315.

Анотація

Алексеева К. І. Соціальна нерівність у глобалізованому світі на прикладі сучасної освіти. – Стаття.

У статті засвідчено універсальність явища соціальної нерівності в глобалізованому світі на прикладі сучасної освіти крізь призму контрверсійних конотацій і застосувань поняття нерівності. Теоретико-аналітична рефлексія передумов і

критеріїв соціальної нерівності в сучасному соціумі є симптоматичним інтелектуальним трендом постмодерного суспільства споживання, що формує нові запити й виклики освітніх процесам у нашій новітній історії. Результати означеного дослідження засвідчили, що поняття рівності є гаслом і пустим поняттям, придатним лише для суспільних маніпуляцій, де люди з дієвих критичних суб'єктів починають сприйматися як об'єкти впливу. Офіційний навчальний план є лише частиною загального освітнього процесу, на який впливає багато аспектів контекстуального навчального плану (самоосвіта й культурне середовище). Сплав горизонтів цих двох освітніх форм відіграє вагомий роль в особистісному самоздійсненні. Наголошено на тому, що поняття соціальної нерівності має остаточно позбутися негативних конотацій, які ще інерційно відгукуються пережитком пострадянської дійсності. Соціальна нерівність є наслідком конкуренції вільного ринку та передумовою трансгуманістичного прогресу людства.

Ключові слова: соціальна нерівність, глобалізація, освіта, постмодерн, трансгуманізм.

Аннотация

Алексеева Е. И. Социальное неравенство в глобализованном мире на примере современного образования. – Статья.

В статье засвидетельствовано универсальность явления социального неравенства в глобализованном мире на примере современного образования сквозь призму противоречивых коннотаций и применений понятия неравенства. Теоретико-аналитическая рефлексия предпосылок и критериев социального неравенства в современном социуме является симптоматическим интеллектуальным трендом постмодернистского общества потребления, формирует новые запросы и вызовы образовательным процессам в нашей новейшей истории. Результаты указанного исследования показали, что понятие равенства является слоганом и пустым понятием, пригодным только для общественных манипуляций, где люди из действенных критических субъектов начинают восприниматься как объекты воздействия. Официальный учебный план является лишь частью общего образовательного процесса, на который влияет множество аспектов контекстуального учебного плана (самообразование и культурная среда). Сплав горизонтов этих двух образовательных форм играет важную роль в личностной самореализации. Отмечено, что понятие социального неравенства должно окончательно избавиться от негативных коннотаций, которые еще инерционно отзываются пережитком постсоветской действительности. Социальное неравенство является следствием конкуренции свободного рынка и предпосылкой трансгуманистического прогресса человечества.

Ключевые слова: социальное неравенство, глобализация, образование, постмодерн, трансгуманизм.

Summary

Alekseieva K. I. Social inequality in a globalized world on the example of modern education. – Article.

It witnessed the universality of the phenomenon of social inequality in a globalized world on the example of modern education in the light of controversial connotations and applications the concept of inequality. Theoretical and analytical reflection of conditions and criteria of social inequality in modern society is symptomatic intellectual trend of postmodern consumer society that generates new needs and challenges of the educational process in our contemporary history. The results of this study showed that the concept of equality is a slogan and an empty concept, suitable only for public manipulation, where the people of the effective critical subjects begin to be perceived as the influence objects. The official curriculum is only a part of the total educational process, which is influenced by many aspects of contextualized curriculum (self-education and cultural environment). Fusion of horizons of these two forms of education plays an important role in personal self-realization. It was noted that the concept of social inequality should get rid of the negative connotations that have inertial respond relic of the post-Soviet reality. Social inequality is the result of free market competition and a precondition for transhumanist progress of humanity.

Key words: social inequality, globalization, education, postmodern, transhumanism.